

R. Perlín

PERLÍN, R. (Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha): *Možnosti a problémy Programu obnovy vesnice*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 115 - 120.

Vláda České republiky reagovala na ekonomický, ekologický a sociální úpadek venkovského prostoru v České republice vyhlášením Programu obnovy vesnice. Tento program, předložený společně ministerstvem pro hospodářskou politiku a rozvoj, ministerstvem zemědělství a ministerstvem životního prostředí a schválený 29. 5. 1991, ve své koncepci vychází z již existujících a uplatňovaných vzorů jednak v Dolním Rakousku a jednak v Bavorsku. Český program převzal základní filozofii z těchto úspěšných programů a vychází z hesla „Pomoz si a bude ti pomoheno“.

Problémy českého venkova se ale po dlouhodobé exploataci přírodních zdrojů a devastaci mezilidských vztahů nacházejí v poněkud jiné kvalitativní i kvantitativní rovině než problémy venkovského osídlení v Dolním Rakousku nebo v Bavorsku. V českých zemích jsou prioritní problémy spojené s naprostým nedostatkem technického vybavení vesnických sídel, úpadkem zemědělské výroby a mnohdy absencí jiných než zemědělských pracovních příležitostí v sídle. Stejně podstatné jsou ale sociální problémy českého venkova - obyvatelé ztratili pocit sounáležitosti se svým bydlištěm a nejsou proto také více či méně ochotni podílet se na obnově vlastního sídla. Proto považuji roli sociologie při řešení znovuoobnovení vesnické komunity a hledání vzorců chování ve vesnické komunitě za podstatný přínos sociálních věd při uplatňování Programu obnovy vesnice. Právě zvýšená pozornost sociálním vztahům na vesnici a hledání možnosti kontaktů jednotlivých obyvatel sídla je společná pro český i zahraniční Program obnovy vesnice.

Program obnovy vesnice; problémy technické; problémy sociální; sociální vztahy na vesnici

V uplynulých padesáti letech prodělalo české osídlení bouřlivý vývoj. Během II. světové války došlo k výrazným změnám v osídlení především v oblasti Sudet a ihned po skončení této války v souvislosti s odsunem obyvatel německé národnosti dochází k obrovskému pohybu obyvatelstva na celém území České republiky. V této době je také zaznamenán rapidní pokles venkovského obyvatelstva, který ve spojení s následující dramatickou změnou vlastnických vztahů v zemědělské výrobě znamenal významný zásah do organizace společnosti ve venkovském prostoru.

Během let 1950 až 1960 i později docházelo k dalšímu pohybu obyvatelstva z venkovských sídel do měst. Tento pohyb realizovali především mladí lidé, kteří hledali lepší pracovní i sociální uplatnění ve městech. Tím došlo k odlivu iniciativních a progresivních obyvatel malých venkovských sídel a vesnice velmi rychle stárá.

Z původních zemědělských usedlostí, které byly zbaveny svého účelu, se postupně stávaly chátrající domy dožívajících starších obyvatel nebo byly přeměněny na venkovské

chalupy. Tento proces nezastavila ani schválená středisková soustava sídel, která v souladu s realitou stanovila tyto základní kategorie osídlení, které ve venkovském prostoru jsou:

- středisko osídlení místního významu (SOMV),
- nestřediskové sídlo trvalého významu (NSTV),
- nestřediskové sídlo ostatní (NSO).

Bohužel necitlivý administrativní přístup při uplatňování této střediskové soustavy v 70. a 80. letech způsobil další degradaci venkovského prostoru. Z této střediskové soustavy se začaly uplatňovat především její omezující prvky, jako bylo podstatné zhoršení podmínek až znemožnění individuální bytové výstavby v sídlech kategorie NSO, vymisťování zařízení občanského vybavení ze sídel kategorie NSTV a neúměrná koncentrace zemědělské výroby do SOMV právě na úkor středisek kategorie NSTV a zvláště NSO.

Plánovací, urbanistická i sociologická praxe se v souladu s tehdejší politikou rozvoje hlavních center osídlení soustředila na řešení jednotlivých problémů urbanizovaného území a venkovský prostor byl nadále bezohledně exploatován. V závislosti na poloze k hlavním centrům osídlení – sídelně regionálním aglomeracím a komunikačním tahům – a v závislosti na přírodních podmínkách došlo ve venkovském prostoru k výraznějšímu či méně výraznému ekonomickému, ekologickému a sociálnímu úpadku.

MOŽNOSTI PROGRAMU OBNOVY

Na tento stav zareagovala vláda České republiky a na základě společného návrhu ministerstva pro hospodářskou politiku a rozvoj, ministerstva zemědělství a ministerstva životního prostředí schválila 29. 5. 1991 Program obnovy vesnice. Tento program ideově navazuje na celoevropské hnutí za obnovu venkovského prostoru (Kampaň za obnovu venkova 1986-1988) a konkrétně je založen podle vzorů obdobných programů z Dolního Rakouska a z Bavorska, kde se kampaň za obnovu venkova již několik let úspěšně realizuje.

Český Program obnovy vesnice vychází ze stejné filozofie obnovy venkova jako dva v zahraničí již uplatňované vzory, tedy z nutné a nezbytné podmínky vlastní iniciativy pro pomoc jednotlivým vesnicím. Zkráceně lze základní motto programu shrnout do hesla: Pomoz si a bude ti pomoheno.

I přes výrazně odlišné podmínky výchozího stavu našich vesnic a vesnic za naší jižní a jihozápadní hranicí program přijímá obdobné postupy pro řešení některých modelových situací. V současné době ve většině českých vesnic díky ignorantskému přístupu některých plánovačů chybí nejen základní občanské a technické vybavení a výrobní základna, ale dokonce mnohá sídla s počtem obyvatel pod 100 osob a především pod 50 osob stojí před závažným problémem jak zabránit vysídlení a následnému zániku sídla. Přitom je více než jisté, že se zánikem osídlení v krajině dochází také k rychlé degradaci kulturní krajiny. Všechny tyto zde pouze nastíněné problémy jsou kvalitativně i kvantitativně ve zcela odlišné rovině než problémy vesnických sídel v Dolním Rakousku, resp. Bavorsku.

I přesto lze český Program obnovy vesnice hodnotit jako výrazně pozitivní krok k obnově českého venkova. Pod pojmem obnova venkova autoři programu nemají na mysli obnovu stavu, který v českém venkovském osídlení existoval před 50 lety, ale pojmu obnova rozumějí ve smyslu obnovy normálních ekonomických, ekologických a sociálních vztahů mezi jednotlivými obyvateli, hospodářskými subjekty a celými sídly ve venkovském prostoru.

Za pozitivní při prosazování programu považují, jak již bylo naznačeno, výraznou selektivnost v pomoci venkovským sídlům na rozdíl od dřívějšího přístupu spíše plošného dotování projektů jednotlivých vesnic, např. v rámci akce "Z" bez hlubšího výběru. Selektivnost je především v tom, že jednotlivé obce, které mají zájem se k programu přihlásit, soutěží spolu o omezené finanční prostředky ze státních zdrojů. Tyto finanční prostředky mohou být použity pouze na základě předložených místních programů a po posouzení jejich kvality. Tedy teoreticky pouze kvalitně připravené a dobře po organizační a finanční stránce zajištěné místní programy mohou být realizovány se státním příspěvkem a tak je zabezpečeno efektivní využití finančních prostředků ze státních fondů.

Za další výrazně pozitivní krok považují, že program věnuje do této doby nevídanou pozornost rozvoji sociálních aktivit obce, kontaktům mezi obcemi a vůbec společenskému životu v sídle. V této části se autoři české verze velmi dobře inspirovali zahraničními vzory. I přes obrovské nedostatky v technickém a občanském vybavení obce, poničenou strukturu zemědělské výroby a porušenou ekologickou stabilitu krajiny považují za podstatný právě rozvoj sociálních kontaktů obyvatel obce.

Nyní, kdy většina obyvatel obce je zaměstnána mimo místo bydliště a v místě pracoviště (většinou ve městě) realizuje i nákup základních potřeb, se mnohá vesnice stává, stejně jako sídliště ve městě, noclehárnou a obyvatelé se vzájemně odcizují. Pro rozvoj obce je tato situace velmi nepříznivá. Proto právě rozvoj vesnické komunity, hledání a naplňování typických prvků vesnického způsobu života a zvyšování identity obyvatel obce se svým bydlištěm je výchozím předpokladem pro realizování jakýchkoliv dalších změn směřujících k rozvoji sídla. Pokud ve vesnici neexistuje společný zájem obyvatel (nebo není-li alespoň cílevědomě budován) v rozvoji vesnice, je velmi obtížné zabezpečit rozvoj sídla např. pouze z pozice členů zastupitelstva, a tím méně z pozice starosty obce.

Proto považují akce k rozvoji občanské sounáležitosti, obnově historických tradic, obnově místních sakrálních a světských památek, aktivní vedení kroniky či spolkový život v obci za jednu z podstatných součástí místního programu. V této poloze považují za velmi podstatný i přístup kvalifikovaného sociologa, který jednak dovede najít a pojmenovat základní rysy vesnické komunity a jednak naznačí možné akce k prohloubení pocitu sounáležitosti obyvatel či navrhne akce k posílení vesnické komunity.

Program obnovy vesnice je dále cenný i tím, že v rámci rozvoje sídla řeší i problematiku kulturní krajiny v katastru sídla. Tedy na rozdíl od dřívějších přístupů k vesnickým sídlům (středisková soustava) řeší i ekologické souvislosti zemědělské výroby, zachování či obnovení přírodního prostředí a reguluje způsob jeho využití. V této roli se dříve pohyboval pouze územní plán, ale ten zase pro většinu sídel vesnického typu nebyl zpracován.

V rámci řešení krajiny v okolí sídla je např. předmětem řešení obnova polních cest, řešení solitérní zeleně v krajině, řešení sítě vodních toků a jejich doprovodné zeleně a v neposlední řadě omezování ekologicky negativních důsledků hospodaření na půdě, jako je vodní a větrná eroze, splach ornice i ohrožení zdrojů pitné vody ať již důsledkem chemizace, nebo chybným založením skládek odpadů. I při řešení těchto především technických i ekologických opatření je významná role sociologa, který může pomoci při formování nových ekologičtějších postojů obyvatelstva, např. při hospodaření s odpady, resp. při zakládání nebo rekultivaci místních černých skládek, změně způsobu myšlení při hospodaření na půdě nebo např. k ekologičtějšímu chování obyvatelstva při hospodaření a využívání domovních odpadů.

Základní problémy Programu obnovy vesnice jsem naznačil již v úvodu této stati. Jsou to především katastrofální nedostatky v technickém vybavení (kanalizace, čistírný odpadních vod, vodovody), absence kvalitního občanského vybavení, porušení urbanistické struktury sídla a pokleslá architektonická úroveň především nových objektů. Řešení těchto problémů, pokud je vůbec reálné, je finančně velmi náročné a není zatím v silách jednotlivých sídel urychleně a v dohledné době tyto dlouhodobě nahromaděné problémy řešit.

Mezi podstatné problémy v mnohých sídlech vesnického typu patří také absence jiných než zemědělských pracovních příležitostí a s tím související vysoká úroveň dojížděky do zaměstnání do lokálních či regionálních center, často vzdálených až 30 km. I tento problém je patrně mimo možnosti Programu obnovy venkova.

Budoucnost nejmenších sídel a samot, které jsou významným stabilizujícím prvkem v krajině a ve kterých jsou často významné kulturně historické objekty, je v československé literatuře zcela neřešeným problémem. Přeměna těchto sídel na vesnice s funkcí pouze rekreační, či dokonce zánik některých z nich je pravděpodobně již neodvratnou realitou, ale zmírnění důsledků a citlivý přístup k takovému kroku není realizovatelný od zeleného stolu projektanta, ale je uskutečnitelný pouze po důkladném poznání stavu a možnosti sídla včetně (především) prozkoumání sociálních důsledků takového kroku.

Při projednávání Programu obnovy vesnice byl do Programu také zařazen požadavek na to, aby zpracování místního programu předcházelo zpracování územně plánovací dokumentace sídla. Při současné nevyjasněnosti stavebního řádu a při přípravě jeho novely je tento obecně formulovaný požadavek možné různým způsobem naplňovat a zřejmě v budoucím uplatňování Programu obnovy vesnice bude nutné zpřesnit zatím obecný požadavek na zpracování územně plánovací dokumentace venkovského sídla tak, aby bylo jasné, co taková dokumentace musí obligatorně obsahovat a co se pouze pro tento typ sídla doporučuje zpracovat. Kromě toho je při současné tíživé situaci jednotlivých obcí dost obtížné najít dostatek finančních prostředků jak na územně plánovací dokumentaci, tak i na zpracování a realizaci místního programu.

Za nejvýznamnější problém tohoto programu považuji vztah mezi sídlem, které se k programu přihlásilo, a okresním úřadem, který o přijetí či nepřijetí přihlášky a o výši finančního příspěvku rozhoduje. Přenesení absolutní pravomoci na úroveň okresních úřadů vyžaduje jednak kvalitní personální obsazení těchto úřadů a jednak umožňuje jednotlivým okresním úřadům výrazně ovlivnit rozvoj jednotlivých obcí a sídel. Navíc je v programu obnovy dosti složitě upraven proces přijetí přihlášky a schválení místního programu a následné poskytnutí finanční podpory, takže jednotlivé obce se mohou dostat do situace, kdy v dobré víře, že jejich program bude přijat a bude na něj poskytnut příspěvek, realizují již ve spolupráci s projektantem některé práce z kapitoly průzkumy a rozborů a poté jsou bez příspěvku odmítnuty. Tento složitý mechanismus přijímání přihlášky, navíc založený pouze na vztahu okresní úřad - obec, může zákonitě na straně obcí vyvolat pocit diskriminace a na druhé straně dává okresním úřadům do rukou významnou výkonnou moc.

Naznačené úvahy nejsou přesným popisem schváleného Programu obnovy venkova a krajiny, ale mají za cíl seznámit s některými pozitivy tohoto programu a upozornit na některé neřešené problémy a možné obtíže při uplatňování programu. Při vyhlášení tohoto programu vláda ČR nesledovala krátkodobou kampaň za zlepšení stavu sídel vesnického

typu, ale chápe tento dokument jako zahájení dlouhodobého procesu, který směřuje k postupnému zlepšení ekonomických, ekologických a sociálních podmínek života obyvatel ve venkovském prostoru.

Literatura

Program obnovy vesnice. Dokument projednaný vládou ČR 29. 5. 1991. Praha 1991.

Došlo 10.9.1991

PERLÍN, R. (Research Institute of Construction and Architecture, Praha): *Programme of the Restoration of Village: prospects and problems*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 115 - 120.

The Czech Republic government reacted to the economic, ecologic and social decline of the countryside in the Czech Republic with the proclamation of the Programme of the Restoration of Village. This programme, submitted by the Ministry for Economic Policy and Development in conjunction with the Ministry of Agriculture and Ministry of Environmental Conservation and approved on 29.5.91, is in its idea based on the patterns already existing and implementing both in Lower Austria and Bavaria. The Czech programme took over the basic philosophy of these successful programmes, and it issues from the slogan: "Do your best and you'll win".

Nevertheless, the problems of the Czech countryside are after the long-term exploitation of natural resources and the devastation of human relations at a quite different qualitative and quantitative level than the problems of rural settlements in Lower Austria or Bavaria. The priority problems in the lands of the Czech Crown are those connected with the entire lack of technical equipment of rural settlements, with the decline of agricultural production and frequently with the absence of other than agricultural job opportunities. No less substantial are the social problems of the Czech countryside - the inhabitants have lost the feeling being related to their native village and therefore they are not, more or less, willing to participate in the process of restoration. That is why the author regards the role of sociology in the solution of the restoration of a rural community and in the process of seeking the patterns of behavior inside the rural community as a substantial contribution of social sciences to the implementation of the Programme of the Restoration of Village. The increased attention to social relations in the village and to the process of seeking the possibilities of contacts of individual rural inhabitants are the common traits of the Czech and foreign variants of this programme.

Programme of the Restoration of Village; technical problems; social problems; social relations in a village

PERLÍN, R. (Forschungsinstitut für Aufbau und Architektur, Prag): *Möglichkeiten und Probleme des Erneuerungsprogrammes des Dorfes*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 115 - 120.

Die Regierung der Tschechischen Republik reagierte auf den ökonomischen, ökologischen und sozialen Verfall des ländlichen Raumes in der TschR mit der Verkündung eines Programms für die Erneuerung des Dorfes. Dieses, vorgelegt vom Ministerium für Wirtschaftspolitik, dem Ministerium für Umwelt gemeinsam, und welches bestätigt wurde am 29. 5. 1991, geht aus von bereits existierenden und angewandten Mustern einmal in Niederösterreich, und zum anderen in Bayern. Das tschechische Programm übernahm die Grundphilosophie dieser erfolgreichen Programme und geht aus der Losung: "Hilf dir selbst, dann wird dir geholfen".

Die Probleme des tschechischen Dorfes liegen aber nach der langandauernden Exploitation der natürlichen Quellen und der Devastation der zwischenmenschlichen Beziehungen in einer qualitativ und quantitativ anderen Ebene als in den oben erwähnten Ländern. Primär sind bei uns die Probleme des augenscheinlichen Mangels an technischen Einrichtungen der ländlichen Siedlungen, des Verfalls

der Landwirtschaftsproduktion sowie oftmals auch des Fehlens anderer als landwirtschaftlicher Arbeitsgelegenheiten. Auch die sozialen Probleme sind für das tschechische Dorf ebenso wesentlich - die Bevölkerung auf dem Lande hat das Gefühl der Zusammengehörigkeit mit ihrem Wohnsitz verloren und ist daher auch nicht gewillt, an der Erneuerung des eigenen Wohnsitzes mitzuarbeiten. Deshalb halte ich die Rolle der Soziologie bei der Lösung des Erneuerungsproblems sowie der Suche nach Verhaltensmustern für die ländliche Kommune für einen bedeutenden Beitrag der Sozialwissenschaften zur Realisierung des Erneuerungsprogramms für das Dorf. Gerade die erhöhte Aufmerksamkeit für die sozialen Beziehungen auf dem Lande, sowie die Suche nach Kontaktmöglichkeiten für die Landbevölkerung haben beide Programme des In- und Auslandes gemeinsam.

Erneuerungsprogramm des Dorfes; technische Probleme; soziale Probleme; soziale Beziehungen auf dem Lande

Adresa autora:

RNDr. Radim P e r l í n , Výzkumný ústav výstavby a architektury, Letenská 3, 118 00 Praha 1
